

Національна
академія наук України

Інститут
української археології та джерелознавства
імені М.С.Грушевського

Інститут історії України

МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ
MYKHAILO HRUSHEVSKY DIGITAL ARCHIVES

Видавництво "Світ"

<http://svit.gov.ua/>

Михайло ГРУШЕВСЬКИЙ

ТВОРИ у 50 томах

Видавничарада:

Борис ПАТОН – голова
Льобомир ВИНАР • Іван ДРАЧ • Аркадій ЖУКОВСЬКИЙ
• Володимир ЛИТВИН • Олексій ОНИЦЕНКО
Омелян ПРИЦАК • Френк СИСИН • Ярослав ЯЦКІВ

Головна редакційна колегія:

Павло СОХАНЬ – головний редактор
Ярослав ДАШКЕВИЧ – заст. головного редактора
Ігор ГИРИЧ – відповідальний секретар
Геннадій БОРЯК • Віктор БРЕХУНЕНКО • Іван БУТИЧ
Сергій БІЛОКІНЬ • Василь ДАНИЛЕНКО • Микола ЖУЛИНСЬКИЙ
Олександр КУЧЕРУК • Олександр МАВРІН • Ігор МЕЛЬНИК
Надія МИРОНЕЦЬ • Юрій МИЦИК • Всеволод НАУЛКО
Руслан ПИРІГ • Валерій СМОЛІЙ • Ольга ТОДІЙЧУК
Василь УЛЬЯНОВСЬКИЙ • Ярослав ФЕДОРУК

Михайло ГРУШЕВСЬКИЙ

Том 4

Книга I

Серія

СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ТВОРИ

(доба Української Центральної Ради
березень 1917—квітень 1918)

МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ
MYKHAILO HRUSHEVSKY DIGITAL ARCHIVES

ЛЬВІВ
ВИДАВНИЦТВО
«СВІТ»
2007

ББК 63.3 (4 УКР)
Г91

*Випущено на замовлення Державного
комітету телебачення і радіомовлення України
за програмою «Українська книга»*

*Затверджено Вченою радою
Інституту української археографії та джерелознавства
імені М.С.Грушевського НАН України*

Упорядник: Світлана ПАНЬКОВА

Автори передмов: Владислав ВЕРСТЮК, Світлана ПАНЬКОВА

Автори коментарів: Олена БОЙКО, Світлана ПАНЬКОВА

Мовна редакція текстів М.Грушевського
та пояснення слів: Варвара ШУЛЬГА

Видавництво "Світ"

<http://svit.gov.ua/>

ISBN 978-966-603-223-5

ISBN 978-966-603-499-4 (т. 4, кн. I)

- © Інститут української археографії
та джерелознавства імені М.С.Грушевського
НАН України, Інститут історії України, 2007
- © Коментарі, автори, 2007
- © Видавництво «Світ», дизайн та художнє
оформлення, 2007

РОЗДІЛ II

ІНФОРМАЦІЙНІ СТАТТІ, ПРОМОВИ,
ЗВЕРНЕННЯ ТА ПРИВІТАННЯ
(травень 1917 р.—квітень 1918 р.)

“СВЯТІ ПРАВА”

До Української Центральної Ради йдуть валкою депутації, ходоки, декларації*, резолюції, запити по одному і тому ж найбільш дражливому питанню моменту — про землю.

Одні з страхом питають, чи правда, що земельний закон касується і права власності на землю відновляються. Другі лякають всіма бідами від переведення земельного закону в життя, від порушення святого права власності, від деморалізації народу через те, що хитаються його моральні підстави.

Мені хочеться з сього приводу сказати кілька слів.

Я, розуміється, з жалем дивлюсь на руйніні форми, в які вилася в багатьох місцях аграрна реформа*. Я не можу мати нічого, крім спочуття, для тих, які зістались наслідком її без засобів до прожитку. Я вважаю потрібним, щоб держава наша і передусім ті органи її, які близько стоять до сього, знайшли організовані способи для улегшення сього болісного перелому, знайшли форми помочі для всіх, хто справді опинився в трудному становищі і не має змоги почати нове, трудове життя в нових обставинах. Але я вважаю своїм обов'язком відізватись також і на надуживання таких голосних слів, як “святе право”, “мораль” і т. ін., коли говориться про скасування прав на землю. Бо святість тут дуже сумнівна, а мораль теж під запитанням.

В кожній справі, в кожній реформі чиїсь інтереси терплять, і ті, кого вона зачіпає за живе м'ясо, мають нахил уживати найбільш сильних виразів для своїх жалів на порушення своїх інтересів — аж до “святості” включно. Не так дуже давно — всього яких шістьдесят літ, коли в Росії касувалось кріпацтво, і тоді поміщики говорили не тільки про економічну свою руйну — бо на що ж, мовляв, і здалась їм земля без кріпака-робітника! Не тільки про невдячність держави, що так тяжко скривдила своїх перших слуг і опору — дворянство! Кричали і також про порушення своїх святих прав власності! Бо ж вони купували сих кріпаків за свої кровні гроші, а тепер їм платили за землю, а за кріпаків — ні. І вони грозили правительству повстанням і не знати чим.

Та що Росія! А в Сполучених Державах Америки, коли прийшло до скасування невольництва*, права власності на рабів, в тих же часах — скільки тоді пущено було сильних слів против “сіверян” — правительства Сполучених Держав і Північних Штатів, що його підтримували в проведенні сього закону, за те, що вони насилують волю “южан”, які не хотіли прийняти сього закону, тому що він руйнував усе їх хазяйство, побудоване на праці чорних рабів-невільників. Вони заявили, що відділяються від федерації, не признають більше федеральної зв'язі і таке інше. Але Північні Штати, з президентом Авраамом Лінкольном в головах, не спинились тоді перед сим ламанням волі Полудневих Штатів, звели з ними криваву боротьбу* і після нечувано тяжкої усобиці змусили “южан” зброєю відступити від того, що ті уважали своїм “святим правом”.

Ну, а тепер? Тепер здається вже такою ясною справою недопустимість володіння людьми, чи рабами, чи кріпаками, що про се навіть і говорити ніхто не буде! Таке володіння признається неморальним, суперечним всякому розумові і т. д. І так воно буде з часом, мабуть, і з володінням землею!

Були часи, коли найбільш передові, геніальні люди, скажимо, який-небудь Арістотель, уважали володіння людьми зовсім нормальною і неминучою річчю. Пройдуть часи, і так само наші потомки будуть виправдувати тих людей, що тепер боронять володіння землею, як ми боронимо Арістотеля: “такі, мовляв, були економічні обставини, що з їх погляду володіння землею було неминуче, хоч воно, об’єктивно беручи, так само має мало в собі оправдання, як і володіння людьми”. І будуть тоді, коли се одійде в минувшину, уважати власність на землю, торгування землею явищем ненормальним і навіть неморальним, як ми вважаємо ненормальним і неморальним власність на людину-раба.

Немало було таких поглядів і в попереднім. Лев Толстой, сей прославлений на весь світ мораліст, гаряче доказував неморальність власності на землю. А наш Шевченко — хто не знає його огненних віршів — з доби розцвіту його творчості:

Ви — розбійники неситі,
 Голодні ворони!
 По якому правдивому
 Святому закону
 І землею, всім даною,
 І сердешним людом
 Торгуєте? Стережіться,
 Бо лихо вам буде,
 Тяжке лихо!*

Отже, для Шевченка торгування землею “всім даною”, значить право власності на неї, було таким же беззаконним ділом, як і торгування людьми. Він грозив за нього “тяжким лихом”. Селянські розрухи 1904—1905 рр.* були останньою пересторогою по сім пророчим остереженні поета. Пересторогою даремною!

Гірко, що реформа не була проведена скорше, більш планово і розважно. Жалко, що на неї навалився большевизм. Але кінець кінцем святість і незайманість мають тут дуже мало до діла!

Мораль, як і право, не існують незмінно, а творяться і перетворюються неустанно, під впливом обставин життя політичного, соціального, а головню — економічного. Виникаючи з них, вони потім тверднуть, і ті верстви, що устроюються особливо вигідно під охороною того права і моралі, мають нахил перебільшувати непорушність і святість тих установ, котрі вони використовують в своїх інтересах. Але до сих криків і лементів треба ставитись розважно і критично.

Ніяка скільки-небудь значна реформа не обходиться без криків, острого і погроз. Мудрість наказує переводити реформи можливо безболісно. Але вона ж наказує дивитись в корінь речей і не відступати перед галасом людей, яких очі обернені назад, а не вперед.

від 11 та 16 листопада 1917 р. передбачав процедуру загального, рівного, безпосереднього і таємного голосування з дотриманням принципу пропорційного представництва (один депутат від 100 тис. населення) (Українська Центральна Рада. Документи і матеріали. — Т. 1. — С. 413).

с. 123 ...[в]она і зараз стоїть перед дилемою: чи продовжити своє існування, чи передати Українським Установчим зборам... — див. у цьому томі статтю “Установчі збори чи парламент?”.

с. 125 ...ми не лукавили, ми просто йшли, у нас нема зерна неправди за собою — М.Грушевський подає витяг з поезії Т.Шевченка “Доля”. В останньому академічному виданні цей фрагмент має редакцію: “Ми не лукавили з тобою, / Ми просто йшли; у нас нема / Зерна неправди за собою” (Шевченко Т. Повне зібрання творів у дванадцяти томах. — К., 2001. — Т. 2: Поезія 1847–1861. — С. 261).

...спом’янути убитих членів Центральної Ради, наших дорогих товаришів Пугача, Зарудного, Бочковського — йдеться про жертв більшовицького терору в Києві. У захопленій більшовиками 26 січня 1918 р. столиці стали масовими пограбування, насильства, вбивства. Загинуло багато інтелігенції, військовиків та громадян (за різними даними, від 3 до 5 тис. осіб). Серед жертв більшовицького терору були міністр землеробства УНР Олександр Зарудний, члени УЦР Ісак Пугач та Леонард Бочковський (детально див.: *Бойко О.* Перша українсько-більшовицька війна // Політичний терор і тероризм в Україні. — К.: Наукова думка, 2002. — С. 121–130).

[Промова на київському губернському земському зібранні, 7 квітня 1918 р.]

Вперше опублікована в газеті: *Нова рада*. — 1918. — 9 квітня (27 березня). — № 53. — С. 3.

Подається за першою публікацією.

Промова виголошена під час відкриття з’їзду земств (народних рад) — органів місцевого самоуправління, обраних у 1917 р. демократичними виборами. Засідання київського губернського земського зібрання відкрилося 6 квітня (24 березня) 1918 р. На відкритті, окрім М.Грушевського, були присутні і виступили з привітаннями голова Ради народних міністрів В.Голубович та міністр внутрішніх справ М.Ткаченко (див.: *Нова рада*. — 1918. — 7 квітня (25 березня). — № 52. — С. 3). У своїй промові М.Ткаченко наголосив на важливій ролі органів місцевого самоврядування у розбудові української держави, заради чого в міністерстві розробляється проект співпраці уряду з земствами.

с. 126 ...на першому демократичному земському зібранні, перейменованому тепер в “Народну раду” — йдеться про зміну назв земських інституцій за законом УЦР від 19 грудня 1917 р. Відтоді земські зібрання іменувалися народними радами, земські управи — народними управами (див.: Українська Центральна Рада. Документи і матеріали: У двох томах. — К., 1997. — Т. 2. — С. 50–51).

“Святі права”

Вперше опублікована в газеті: *Народна воля*. — 1918. — 13 квітня (31 березня). — № 52. — С. 1. Підпис: *М.Грушевський*. Автограф статті, якому повністю відповідає газетний варіант (за винятком окремих правописних виправлень), зберігається в ЦДІАК України (Ф. 1235. — Оп. 1. — Спр. 183. — С. 1–9). Статтю з незначними виправленнями автор вніс до збірки: *На порозі Нової України: Гадки і мрії*. — К., 1918 (розділ “Самостійна Україна”). — С. 88–90). Передрук: *Грушевський М.* На порозі Нової України. Статті і

джерельні матеріали / Редакція і вступна стаття Любомира Р. Винара. — Нью-Йорк; Львів; Київ; Торонто; Мюнхен, 1992. — С. 80–82.

Подається за публікацією в збірці: На порозі Нової України: Гадки і мрії. — К., 1918. — С. 88–90.

Стаття присвячена найгострішій політичній, економічній і соціальній проблемі тогочасного українського життя — земельному питанню. Тимчасовий земельний закон, ухвалений за наполяганням есерівської більшості УЦР 18 січня 1918 р. (див.: Українська Центральна Рада. Документи і матеріали: У двох томах. — К., 1997. — Т. 2. — С. 128–130), мав радикальний характер. В його основу було покладено принцип соціалізації землі, відчуження її у великих господарствах. Такий зміст закону не сприяв стабілізації політичного становища в Україні. З одного боку, він посилював ілюзії бідної частини селянства, сприяв підсиленню анархічних настроїв, а з іншого, викликав протест не лише великих землевласників-поміщиків, а й заможних селян, які в Україні традиційно з козацьких часів володіли землею на правах приватної власності. На перегляді закону наполягали фракції УСДРП, УПСФ та УПСС у Центральній Раді. М.Грушевський, неформальний лідер українських есерів, залишався стійким прихильником закону й обґрунтував у статті свою позицію. “Святими правами” він іронічно назвав право приватної власності.

с. 127 ...йдуть валкою депутації, ходаки, декларації... — йдеться про масовий рух українського селянства як за, так і проти запровадження земельного закону. Організований протест висловили селяни-власники, які 25 березня 1918 р. провели в Лубнах з'їзд шести північних повітів Полтавщини. На з'їзді, організований Українською демократично-хліборобською партією (УДХП), прибуло понад 2 тис. селян-хліборобів. З'їзд визнав політику УЦР в аграрній справі руйнівною, наполягав на відновленні принципу приватної власності як основи народного господарства, вимагав негайного повернення господарям права власності на їхні садиби і весь реманент. Крім зміни земельного законодавства, вони вимагали також дозволу на вільну діяльність несоціалістичних партій, зарахування до Центральної Ради представників від УДХП. З'їзд вислав делегацію до УЦР, але керівництво Ради не дозволило їй виступити на пленарному засіданні. Саме селяни-власники, політичним репрезентантом яких була партія хліборобів-демократів, виступили одними з ініціаторів зміни політичного режиму в Україні (див.: Україна: Хроніка XX століття. Довідкове видання. Рік 1918. — К., 2005. — С. 120–121).

...руйніні форми, в які вилилась в багатьох місцях аграрна реформа — йдеться про самочинний захват селянами поміщицьких земель, грабування і нищення панських маєтків, погроми і насильства, які все це супроводжували. Розповсюдженню анархії сприяла більшовицька агітація, а також повернення в село радикально налаштованих демобілізованих вояків (Там само. — С. 117–169).

...в Сполучених Державах Америки, коли прийшло до скасування невілля... — рабство в США було скасоване 1 січня 1863 р.

...звели з ними криваву боротьбу... — йдеться про громадянську війну в США між Півднем і Північчю, яка тривала в 1861–1865 рр.

с. 129 Ви — розбійники неситі... Тяжке лихо! — М.Грушевський подає витяг з поезії Т.Шевченка “Холодний Яр” (див.: Шевченко Т. Повне зібрання творів у дванадцяті томах. — К., 2001. — Т. 1: Поезія 1837–1847. — С. 356–357).

Селянські розрухи 1904–1905 рр. ... — йдеться про аграрні заворушення, що відбувалися напередодні і під час революції 1905–1907 рр. Протягом січня–березня 1905 р. в Україні відбулося близько 140 селянських виступів. У жовтні—грудні вони охопили 64 повіти (з 94). Було зареєстровано близько 300 випадків розгрому поміщицьких маєтків. Для придушення селянських заворушень використовували війська.

З М І С Т

	с. текстів	с. ком.
<i>В.Верстюк. ДОБА ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ В ПУБЛІЦИСТИЧНІЙ СПАДЩИНІ</i>		
<i>М.ГРУШЕВСЬКОГО</i>	V	
<i>С.Панькова. ВІД УПОРЯДНИКА</i>	XVII	
Розділ I. СТАТТІ ЗІ ЗБІРКИ “ВІЛЬНА УКРАЇНА” ТА ІНШІ ПУБЛІКАЦІЇ		
ПОЧАТКОВОГО ПЕРІОДУ УКРАЇНСЬКОЇ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ		
(19 березня—15 квітня 1917 р.)	1	279
[Промови на українській маніфестації у Києві 19 березня 1917 р.]	3	279
[Звернення] “До українців — професорів і преподавателів вищих шкіл”		
[21 березня 1917 р.]	5	280
Велика хвиля	6	281
З старого і нового	8	284
На Всеукраїнський з’їзд!	11	285
Повороту нема.	13	286
Від слова до діла!	15	288
Народностям України	18	290
По Українським національним з’їзді, 6—8 квітня.	20	291
Чи Україна тільки для українців?	23	293
Розділ II. ІНФОРМАЦІЙНІ СТАТТІ, ПРОМОВИ, ЗВЕРНЕННЯ		
ТА ПРИВІТАННЯ (травень 1917 р.—квітень 1918 р.)	25	294
[Звернення] “До товаришів-українців” [5 (18) травня 1917 р.]	27	294
Кінець старому лукавству	28	295
Тимчасовий український уряд	30	296
[Промови на I Всеукраїнському селянському з’їзді у Києві		
28 травня (10 червня), 2 (15) червня 1917 р.]	33	297
Від голови Центральної Ради проф. М.Грушевського [Відкрита заява начальнику		
Київської військової округи К.Оберучеву щодо умов формування українського війська,		
2 (15) червня 1917 р.]	34	299
Велике діло	35	301
[Промова на II Всеукраїнському військовому з’їзді		
5 (18) червня 1917 р.]	37	302
Що воно?	38	303
Від голови Центральної Української Ради проф. М.Грушевського [Відповідь начальнику		
Київської військової округи К.Оберучеву на його публікацію “По поводу		
письма г.Грушевского”, 8 (21) червня 1917 р.]	40	304
[Промови на українській маніфестації при урочистому оголошенні I Універсалу		
Української Центральної Ради, 12 (25) червня 1917 р.]	42	305
[Доповідь про державний лад України на підставі вимог життя і теорії державного		
права, проголошена на З’їзді українських правників 13 (26) червня 1917 р.]	43	306
Треба ясніше!	44	307
Чи вияснюється?	47	308
Відродини “Л[ітературно]-н[аукового] вістника”	49	310
В сімдесяти роковини Кирило-Методіївської справи	51	310
[Промови на засіданні Ради військових депутатів з нагоди проголошення		
II Універсалу Української Центральної Ради, 3 (16) липня 1917 р.]	56	316
Чорна пляма	57	317
Україна дійде свого!	58	318
Промова М.С.Грушевського від імені українських організацій, проголошена 10 вересня		
[1917 р. на З’їзді народів у Києві].	60	320
Вільний союз	64	321

Мусимо взяти на розум	65	322
Важна хвиля	66	323
[Привітання III Всеукраїнському військовому з'їзду, 21 жовтня (4 листопада) 1917 р.] . . .	68	324
Проект української Конституції	69	325
[Промова на засіданні Малої ради перед оголошенням III Універсалу Української Центральної Ради, 7 (20) листопада 1917 р.]	74	326
Рятуймо Російську Федерацію	75	327
Час настав	76	327
Новий поділ України	77	328
[Промова на З'їзді рад селянських, робітничих і солдатських депутатів України, 6 (19) грудня 1917 р.]	81	329
[Промова на заключному засіданні Восьмої сесії Української Центральної Ради, 17 (30) грудня 1917 р.]	82	329
Велике Різдво	84	331
[Промова при оголошенні IV Універсалу Української Центральної Ради на засіданні Малої ради, 12 (25) січня 1918 р.]	85	332
Великий обов'язок	86	333
Мир землі нашій!	88	333
Очищення огнем	89	335
Український герб	92	337
Українська самостійність й її історична необхідність	96	338
Новий час	98	339
Про монетну українську одиницю	101	340
Повороту не буде!	105	341
За Холмщину	107	342
Вогні й бурі	110	344
Розмова з професором М.С.Грушевським [щодо причин приходу німецьких військ на Україну (березень 1918 р.)]	112	345
Установчі збори чи парламент?	114	349
Промова в Ц[ентральній] Раді 15-го березня 1918 р. при ратифікації мирного договору . .	116	351
Промова під Центральною Радою на похороні січовиків студентського куреня 19 березня [1918 р.]	121	353
[Промова на засіданні Малої ради, присвяченому першим роковинам Української Центральної Ради, 20 березня 1918 р.]	122	355
[Промова на київському губернському земському зібранні, 7 квітня 1918 р.]	126	356
"Святі права"	127	356
Промова голови Ц[ентральної] Р[ади] проф. М.С.Грушевського, виголошена на Київському селянському повітовому з'їзді 7 квітня [1918 р.]	130	358
Стара історія	131	358
Розділ III. ПРАЦІ КОНЦЕПТУАЛЬНОГО ТА ПРОСВІТНИЦЬКОГО ХАРАКТЕРУ (квітень 1917 р.—квітень 1918 р.)	135	360
Якої ми хочемо автономії і федерації	137	360
Хто такі українці і чого вони хочуть	152	363
Звідки пішло українство і до чого воно йде	166	365
Українська Центральна Рада й її Універсали: Перший і Другий	181	368
Україна і Росія	203	372
На порозі Нової України: Гадки і мрії	225	377
Історія й її соціально-виховуюче значіння	267	
КОМЕНТАРІ	279	
ПОКАЖЧИК ІМЕН	382	
ГЕОГРАФІЧНИЙ ПОКАЖЧИК	396	
ПОЯСНЕННЯ СЛІВ	404	

Грушевський Михайло Сергійович

Твори: У 50 томах

Том 4. Книга I

Серія “Суспільно-політичні твори
(доба Української Центральної Ради
березень 1917—квітень 1918)”

Редактор *Л.Веремієнко*
Художнє оформлення *С.Іванов*
Технічний редактор *С.Довба*
Коректори *Б.Павлів, О.Тростянчин*

Здано на складання 15.01.2007. Підп. до друку 25.07.2007. Формат 70x100¹/₁₆.
Папір офс. Гарн. Academy. Офс. друк. Умовн. друк. арк. 34,83.
Умовн. фарбовідб. 35,63. Обл.-вид. арк. 27,0. Наклад 5000 прим.
Свідощтво держ. реєстру: серія ДК № 2980. Вид. № 16. Зам. 339-7.

Державне підприємство “Всеукраїнське спеціалізоване видавництво “Світ”
79008 м. Львів, вул. Галицька, 21
www.dsv-svit.lviv.ua; e-mail: office@dsv-svit.lviv.ua

Друк на ВАТ “Львівська книжкова фабрика “Атлас”
75005 м. Львів, вул. Зелена, 20

Грушевський М.С.

Г 91 Твори: У 50 т. / Редкол.: П.Сохань, Я.Дашкевич, І.Гирич та ін.;
Голов. ред. П.Сохань. — Львів: Світ, 2002 —
Т. 4. Кн. I: Серія “Суспільно-політичні твори (доба Української
Центральної Ради березень 1917—квітень 1918)”. — 2007. — 432 с.
ISBN 978-966-603-223-5; 978-966-603-499-4 (т. 4, кн. I)

Перша книга четвертого тому 50-томного зібрання праць М.Грушевського продовжує серію суспільно-політичних творів і вміщує публіцистичний доробок видатного історика й державного діяча доби Української Центральної Ради. Статті, промови та звернення М.Грушевського, видрукувані на сторінках періодичних видань упродовж березня 1917 р.—квітня 1918 р., а також ширші праці, що вийшли окремими брошурами, стали вагомим внеском у розробку концепції Української революції та залишилися важливим джерелом для вивчення й осмислення бурхливих поточних подій зазначеного історичного періоду.

Видання розраховане для науковців та всіх, хто цікавиться історією України.

ББК 63.3 (4 УКР)

ISBN 978-966-603-223-5

ISBN 978-966-603-499-4 (т. 4, кн. I)